

ENDOKRINNÍ DISRUPCE

Co je endokrinní disrupce (ED)?

narušení hormonální rovnováhy organismů s potenciálními negativními následky pro celkovou homeostázu, reprodukční, vývojové a behaviorálních funkce

Co jsou endokrinní disruptory(EDCs)?

- Definice Evropské komise (1998):
Exogenní látky, které negativně ovlivňují zdraví organismů a jejich potomstva narušením jejich endokrinních funkcí
- Environmentální látky, které přímo nebo nepřímo ovlivňují hormonální systém a mohou působit na nízkých koncentracích

K čemu je endokrinní systém?

Endokrinní Funkce

- **Udržování vnitřní homeostázy**
- **Podpora růstu buněk**
- **Koordinace vývoje**
- **Koordinace reprodukce**
- **Zprostředkování odpovědi na vnější impulsy**

Mechanismy účinku EDCs

EDCs mohou působit

- **přímo**

vazbou na receptory jako:

- **agonisté** – chovají se jako přirozené hormony (e.g. ethinylestradiol, nonylphenol)
- **antagonisté** – blokování receptorů pro přirozené hormony (e.g. tamoxifen, TCB-77, p,p'-DDE)

- **nepřímo**

ovlivněním biosyntézy, metabolismu, vylučování a/nebo biodostupnosti přirozených hormonů

Příklad:

- **inhibice aromatázy** – blokování přeměny androgenů na estrogeny

Následky disrupce

Neschopnost udržet homeostázu

Narušení růstu & vývoje

Narušení odpovědi na vnější impulsy

Změny chování

Potlačená gametogeneze

Embryonální malformace

Zvýšená neoplasie nebo karcinogeneze

Mezi endokrinní disruptory patří

Pesticidy (herbicidy, insecticidy, ...)

Změkčovače plastů

Rostlinné metabolity

Farmaceutika (antikoncepce, léky,...)

Detergenty

Chemikálie z vaření & hoření

Antibiotika

Kovy

Látky s předpokládanou potencí pro endokrinní disrupci

Insecticides

Carbaryl
Chlordan
DDT and DDE
Dicofol
Dieldrin
Endosulfan
Lindan
Methoxychlor
Mirex
Oxychlordan
Parathion
Toxaphen
Pyrethroide

Herbicides

Alachlor
Amitrol
Atrazin
2,4-Dichlorphenoxy-acetic acid
Metribuzin
Nitrofen
2,4,5-Trichlorphenoxy-acetic acid

Nematicides

Aldicarb
DBCP (1,2-Dibrom-3-chlorpropan)

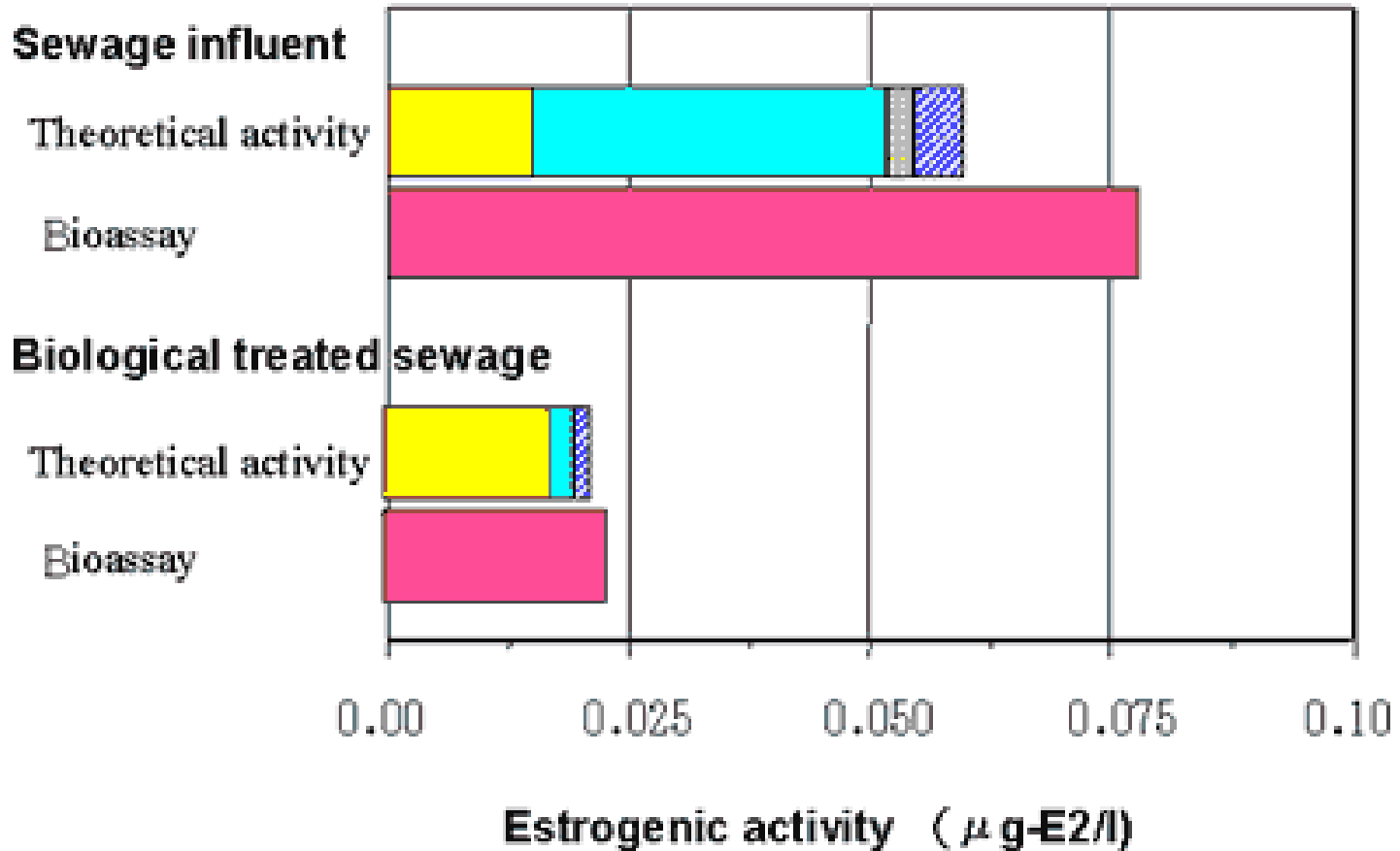
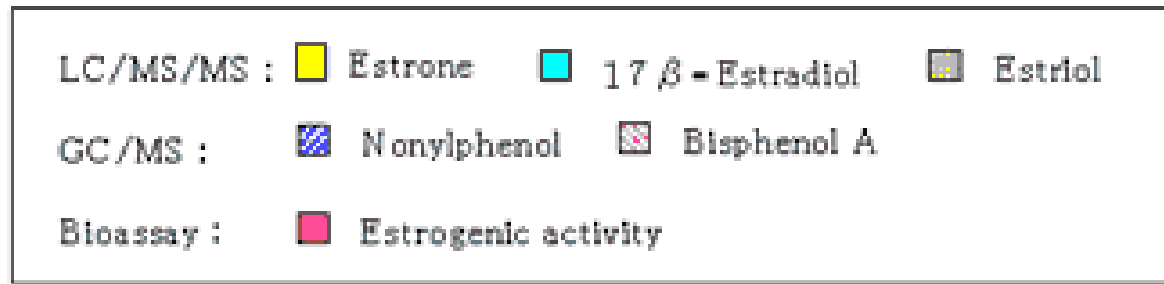
Fungicides

Benomyl
Fenarimol
Mancozeb
Maneb
Tributyltin compounds (TBT)
Triphenyltin compounds (TPT)
Vinclozolin
Zineb

Industrial chemicals

Alkylphenols
Bisphenol A
Dioxine (2,3,7,8-TCDD)
Pentachlorphenol
Phthalate
Polybromated Biphenyls (PBB)
Polychlorinated Biphenyls (PCB)

Endocrine Activity in Sewage

Hormonální regulace biologických procesů je společná charakteristika živočišného kmene – projevy ED u obratlovců i bezobratlých

Následky ED ve volně žijících živočiších:

- Abnormální funkce a vzhled štítné žlázy
- Snížená plodnost
- Snížená líhnivost
- Demaskulinizace a feminizace samců
- Defeminizace a maskulinizace samic
- Snížené přežívání mláďat
- Změna funkce imunitního systému
- Změny chování

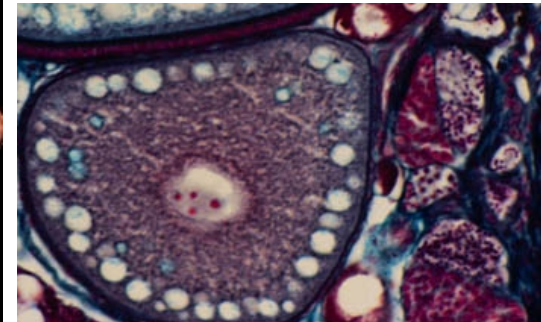
Důležitá fakta o účincích ED ve volně žijících živočiších

- Účinky se pravděpodobněji projeví v mláďatech, než v dospělých
- Účinky jsou velmi ovlivňovány načasováním expozice - stupněm vývoje, na kterém byl jedinec exponován
- Účinky odlišné během doby života organismu (fetus vs. embryo vs. dospělec)
- Účinky často opožděné
  - Ke kompletním projevům nemusí dojít až do dospělosti

Projevy u vodních obratlovců

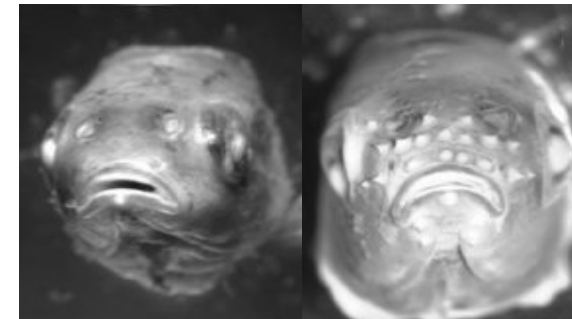
Malformace-změny v pohlavních orgánech. Příklady:

- **Hemi- a minipenis u aligátorů** na Floridě, Jezero Apopka – způsobeno únikem DDT

- **Feminizace samců ryb (ovotestes)** v povrchových vodách znečištěných odpadními vodami v severní Americe a v Evropě

- **Maskulinizace samic kapra** pod výpustěmi z papíren

- **Maskulinizace samic střevle potoční** v tocích pod farmami živočišné výroby

Endokrinní disrupce u plazů

- Samci aligátorů z jezera Apopka (Florida) demaskulinizováni
- Výrazně zmenšené sekundární pohlavní znaky (1/3 až 1/2) proti normálním zdravým samcům
- Nízké hladiny testosteronu i estrogenu, ale měli více estrogenu než testosteronu
- Vylíhlá mláďata byla buďto samice s normálními vaječníky nebo samci s intersexem (žádní normální samci) a byla u nich zvýšená mortalita
- Byla snížena líhnivost v populaci

Endokrinní disrupce v populacích ryb

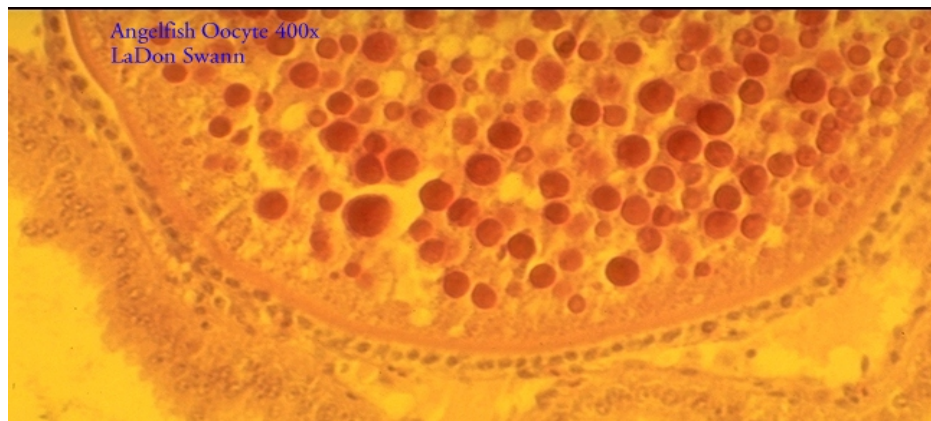
- V závislosti na látce:
  - Feminizace samců
  - Maskulinizace samic
- Změněný poměr pohlaví
- Snížená plodnost
- Vymizení populací
  - Jezerní pstruh v jezeře Ontario

Důvod intersexuality v rybách?

- Samci ryb jsou 'feminizováni' estrogeními látkami.
- Mnoho látek s estrogení aktivitou je přítomno ve výpustích ČOV a tak uvolňováno do řek.
- Steroidní estrogény, jak přírodní (e.g. estradiol, estrone) tak syntetické (e.g. ethinyl estradiol) jsou pravděpodobně základní příčinou.

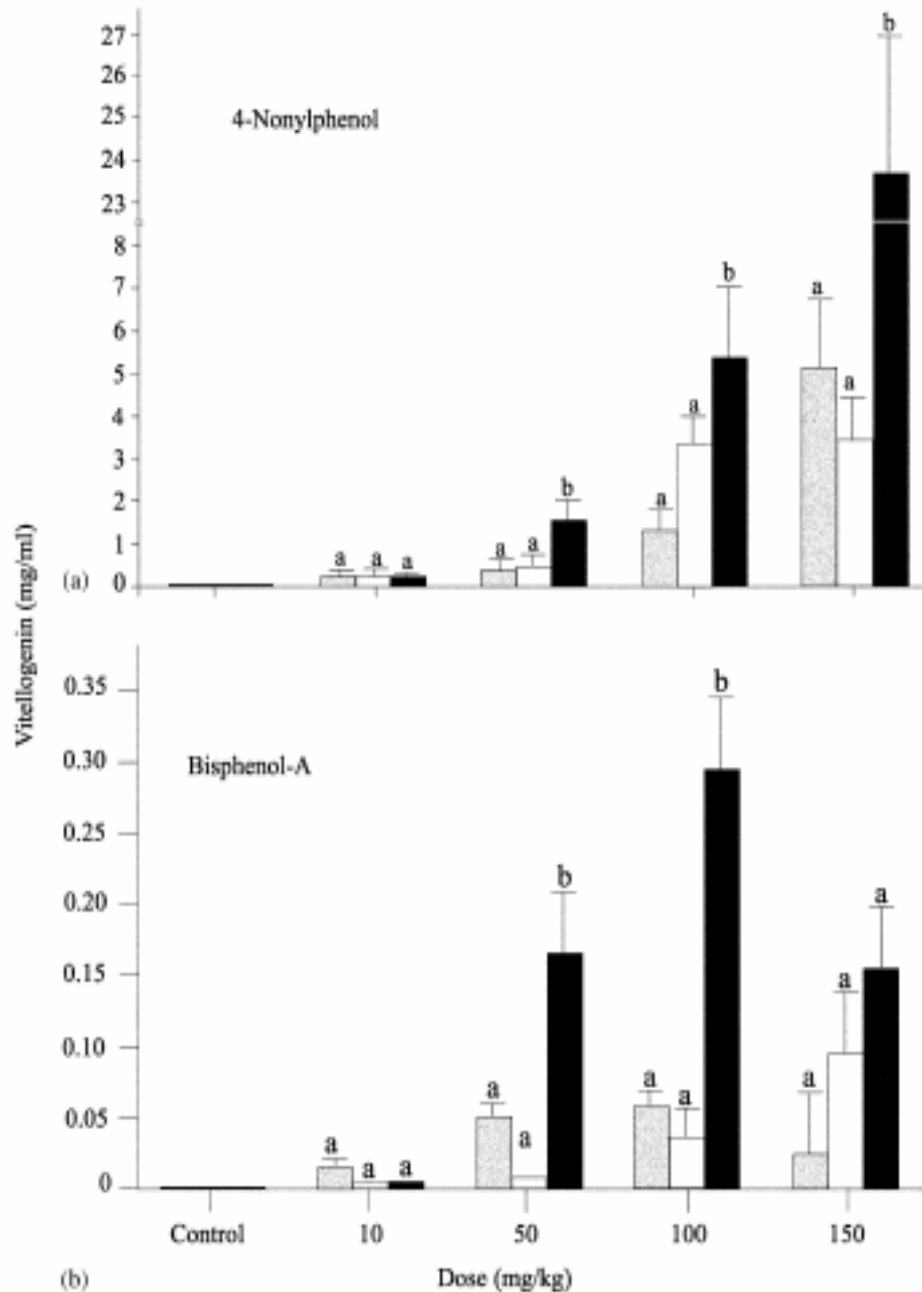
- **Řada důkazů ED a narušení reprodukce v rybách v tocích pod vypustěmi odpadních vod:**
  - **Poměr pohlaví: velká převaha samic**
  - **Intersex: zvýšený výskyt**
  - **Neobvyklý vývoj ovárií**
  - **Zvýšené hladiny vitelogeninu (proteinu vaječného žloutku) v dospívajících samcích**

Expozice dospělých ryb estrogenními látkami vede k feminizaci samců

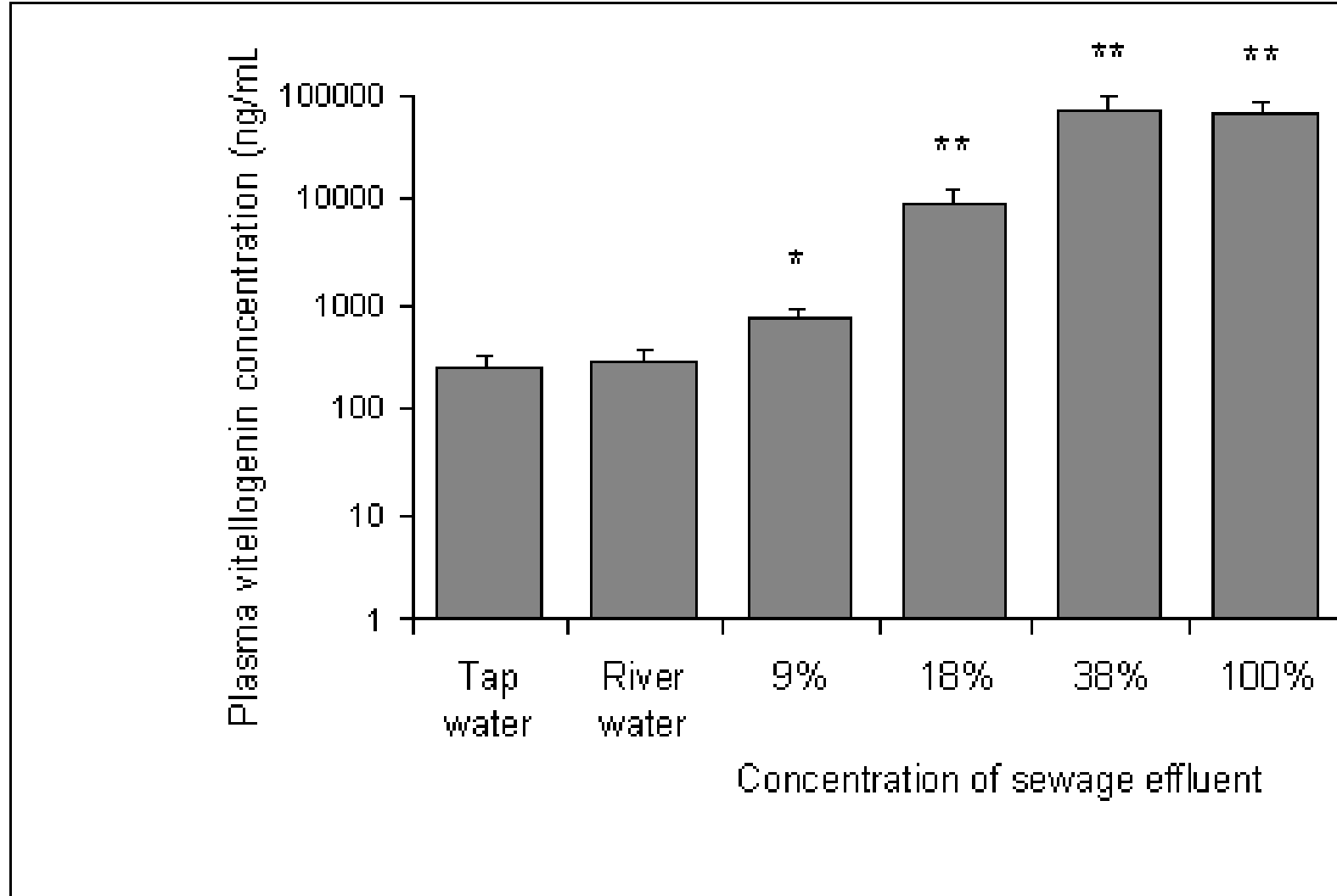
Halančík
(*Fundulus heteroclitus*)

- 3 populace
- 2 estrogenní látky

Produkce vitelogeninu v samcích ryb exponovaných látkami z výpustí odpadních vod v prostředí

Expozice estrogenními látkami během embryonálního a larválního vývoje vede k permanentnímu poškození

Ekosystémová studie – Kanada

2000-2005

Estrogen (17β -ethynylestradiol) aplikován do jezera – cílová konc. 5 ng/L

- poločas života 12 dní
- aplikován 3x týdně po 21 týdnů (jaro-podzim)

-Nejvýznamnější účinky u ryb s kratší dobou života, které se třou jen 1x za sezonu (střevle) – zvýšení hladin VTG 9000x u samců, zpoždění vývoje gonád

-2.,3. rok – vajíčka v samčích gonádách, pokles reprodukce, téměř žádná nová generace – kolaps populace

- podobné, ale méně výrazné účinky u tlušťů (výskyt intersexu) – delší doba života, více tření za sezonu

- 3. rok pokles populací a méně mladých i u dravých ryb – pstruha jezerního – především díky nedostatku potravy

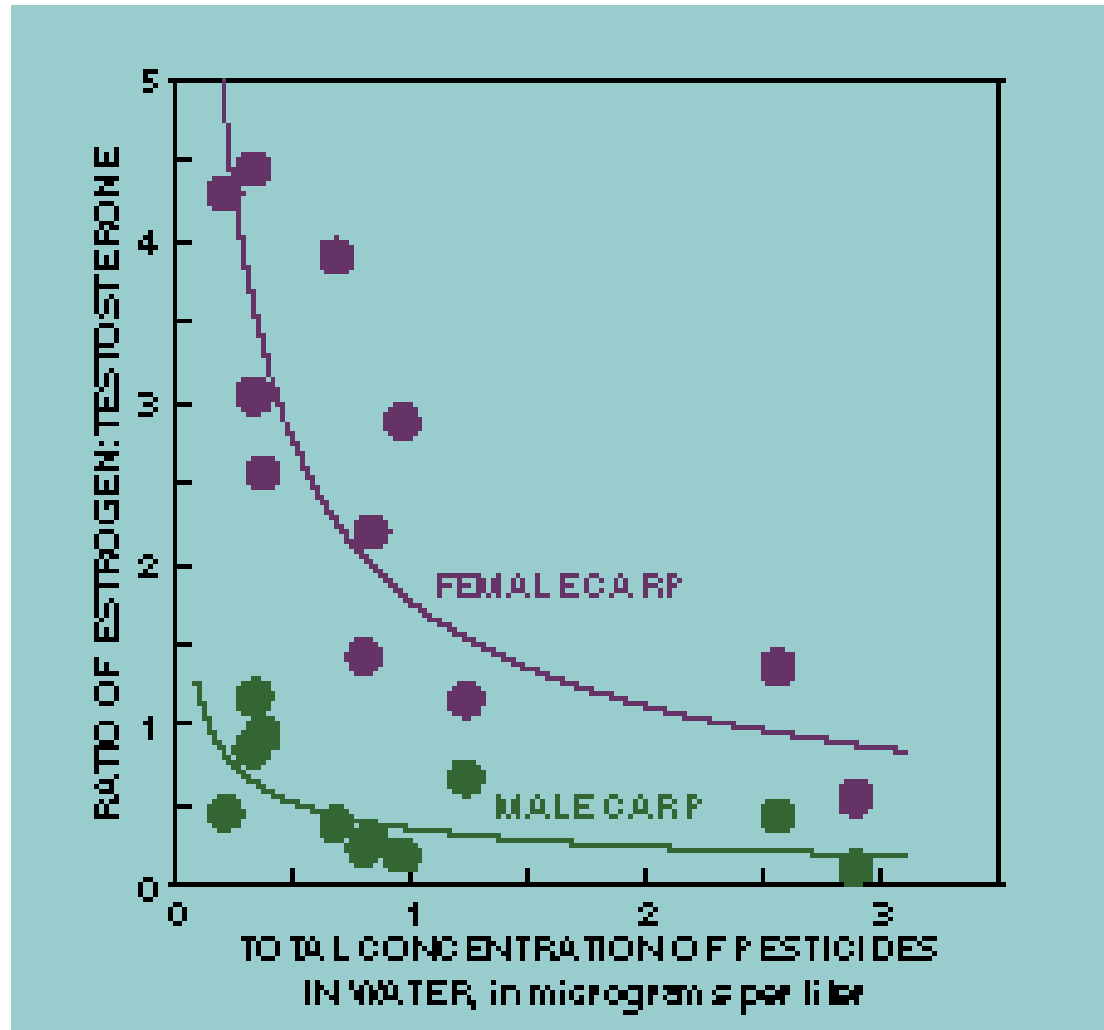
-OVLIVNĚNÍ CELÉHO EKOSYSTÉMU

-Po ukončení aplikace – za 2 roky – recovery – znovubudování populací střevlí a tlušťů, zvýšení populačních hustot pstruha

-Kidd et al., 2006, 2007

Některé kontaminanty mohou působit jako androgeny (anti-estrogeny)

Organocíny

Stabilizátory plastů

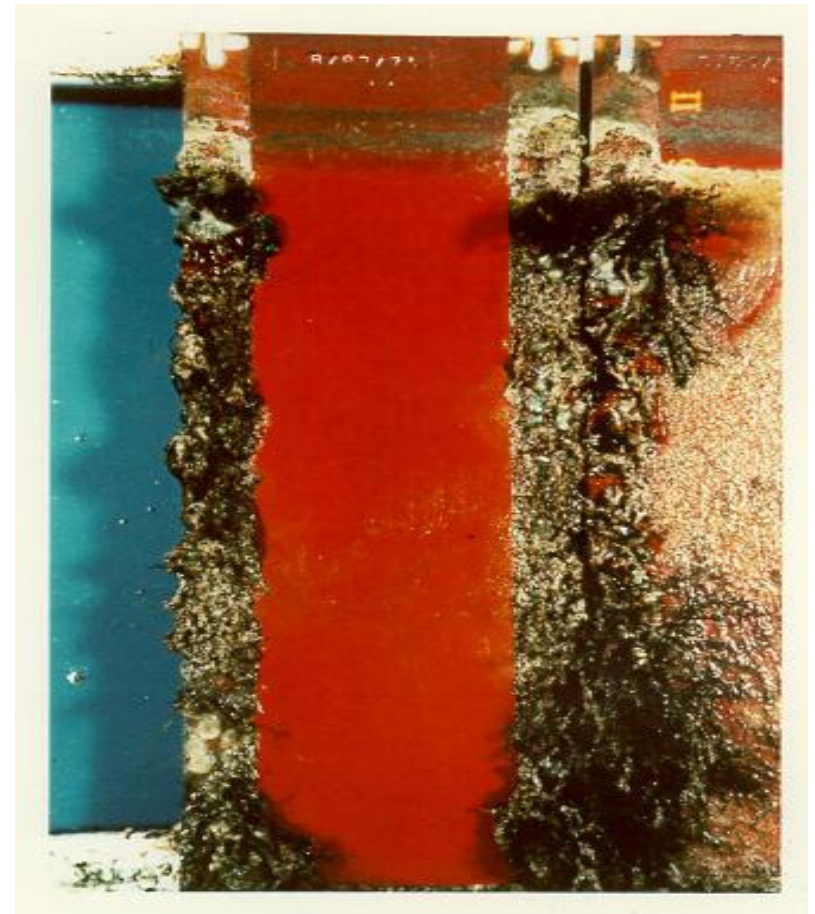
Biocidy: Fungicidy

Insekticidy

Bactericidy

Nátěry proti zarůstání a
nánosům (Anti-fouling paints)

TBT = tributylcín

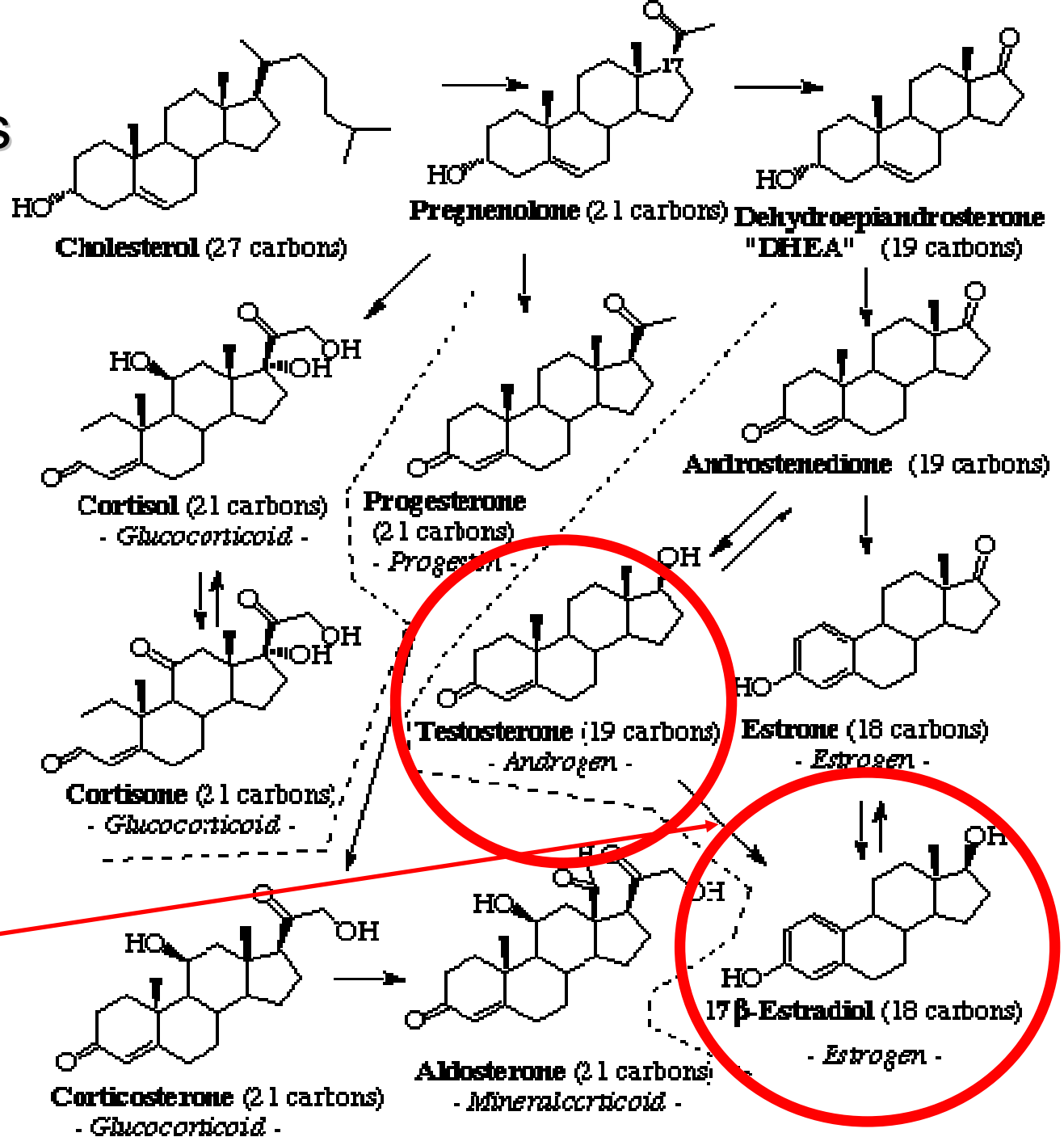
Pomalá biodegradace

Akumulace ve vodě a sedimentu

Bioakumulace

Image by M & T Chemicals
Inc., Woodbridge, NJ.

Metabolismus steroidních hormonů

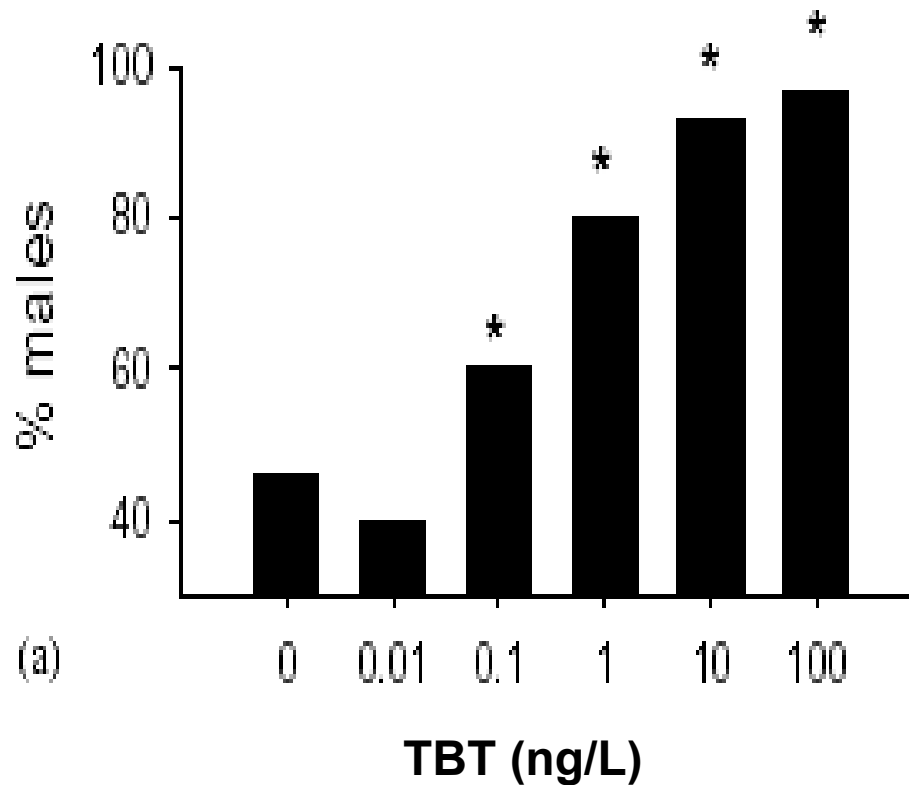

TBT

P450 aromatase

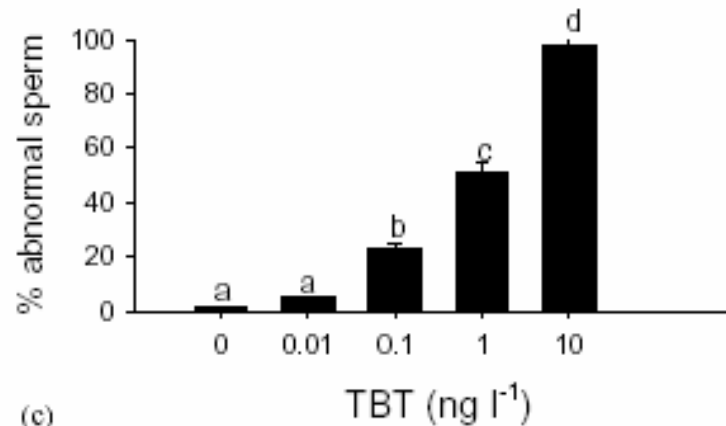
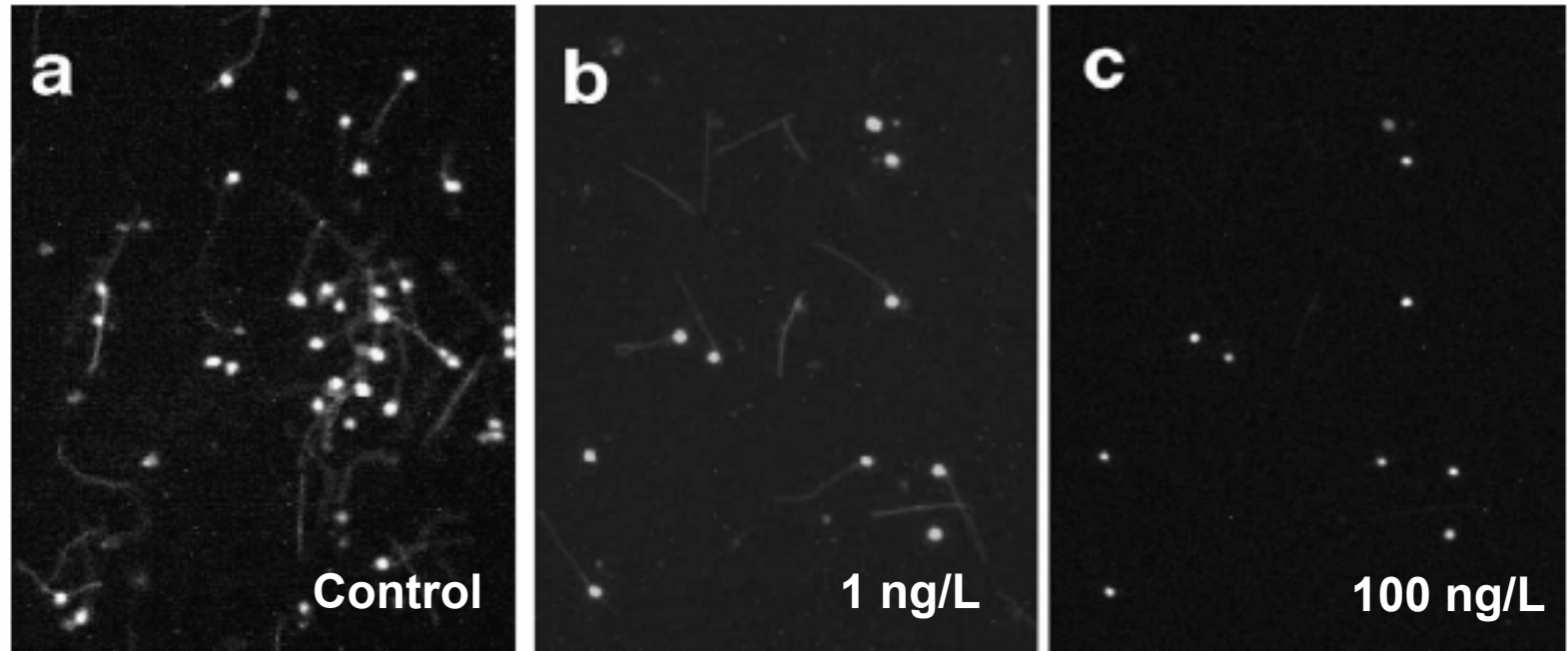
TBT způsobuje maskulinizaci ryb

Danio pruhoané
(*Danio rerio*)

Ryby exponované TBT od vykolení po 70 dní

Účinky TBT u *Danio rerio*

Endokrinní disrupce u dravých ptáků

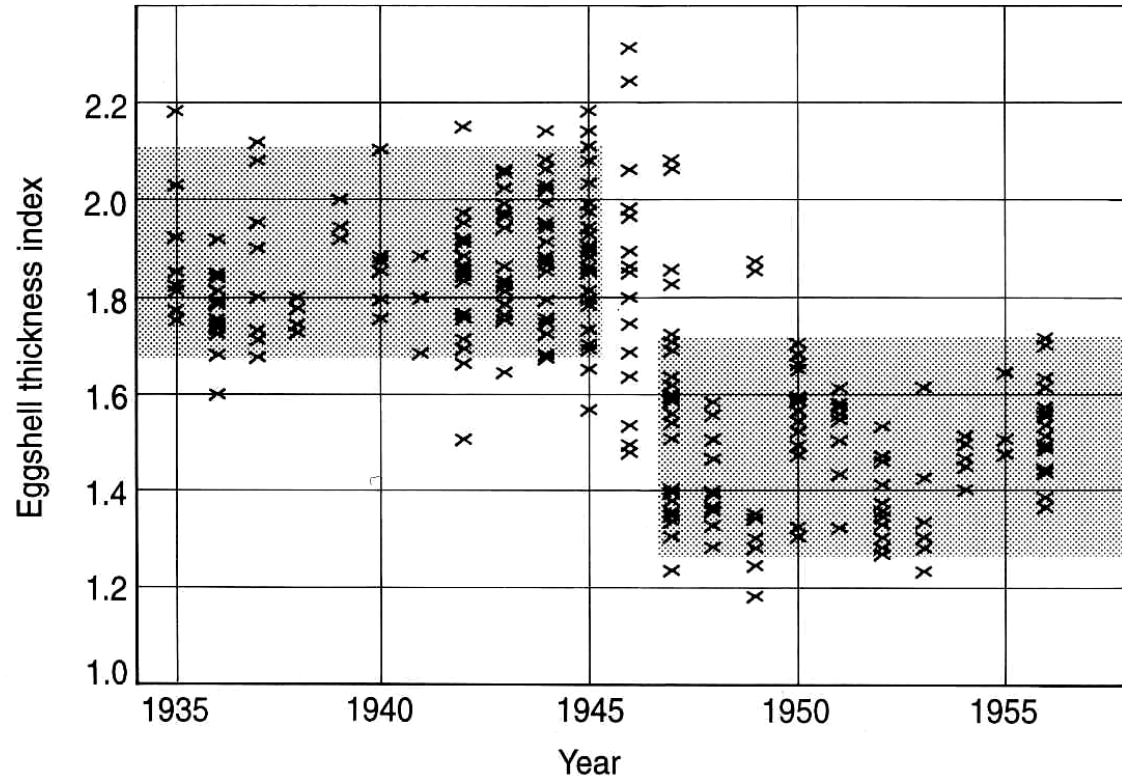
DDT a ztenčování skořápek v dravých (rybožravých) ptácích

- DDT bylo hojně používáno přes 30 let
- Biokoncentruje se v potravním řetězci
- V dravých ptácích způsobilo ztenčování skořápek
- To způsobilo, že se mnoho vajíček rozbilo ještě před vylíhnutím
- Populace některých dravých ptáků dramaticky poklesly
- Po zákazu DDT od té doby vzrostly

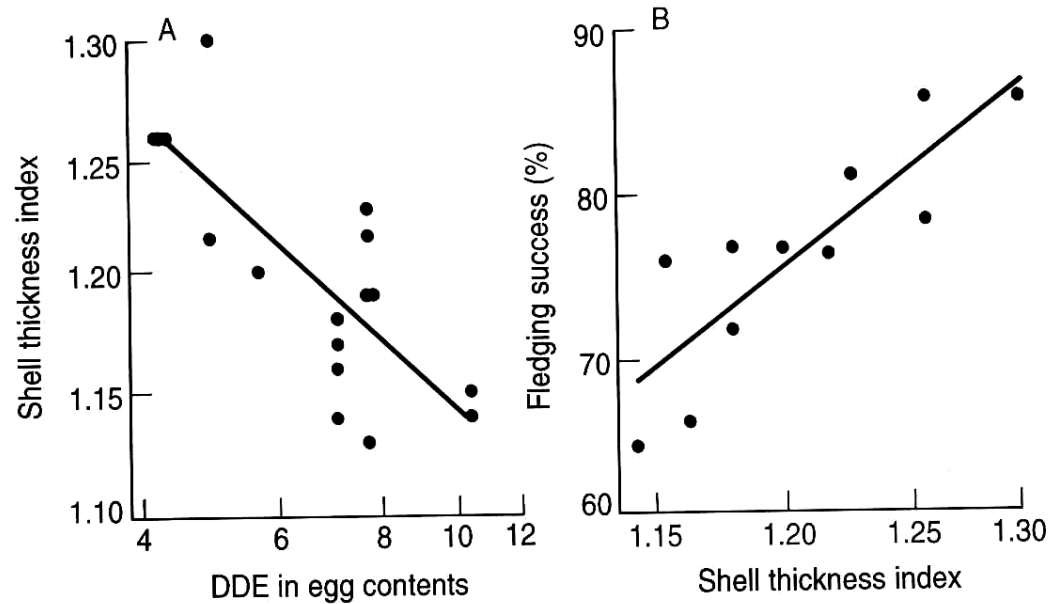
Přírodní populace: Dravci a DDT

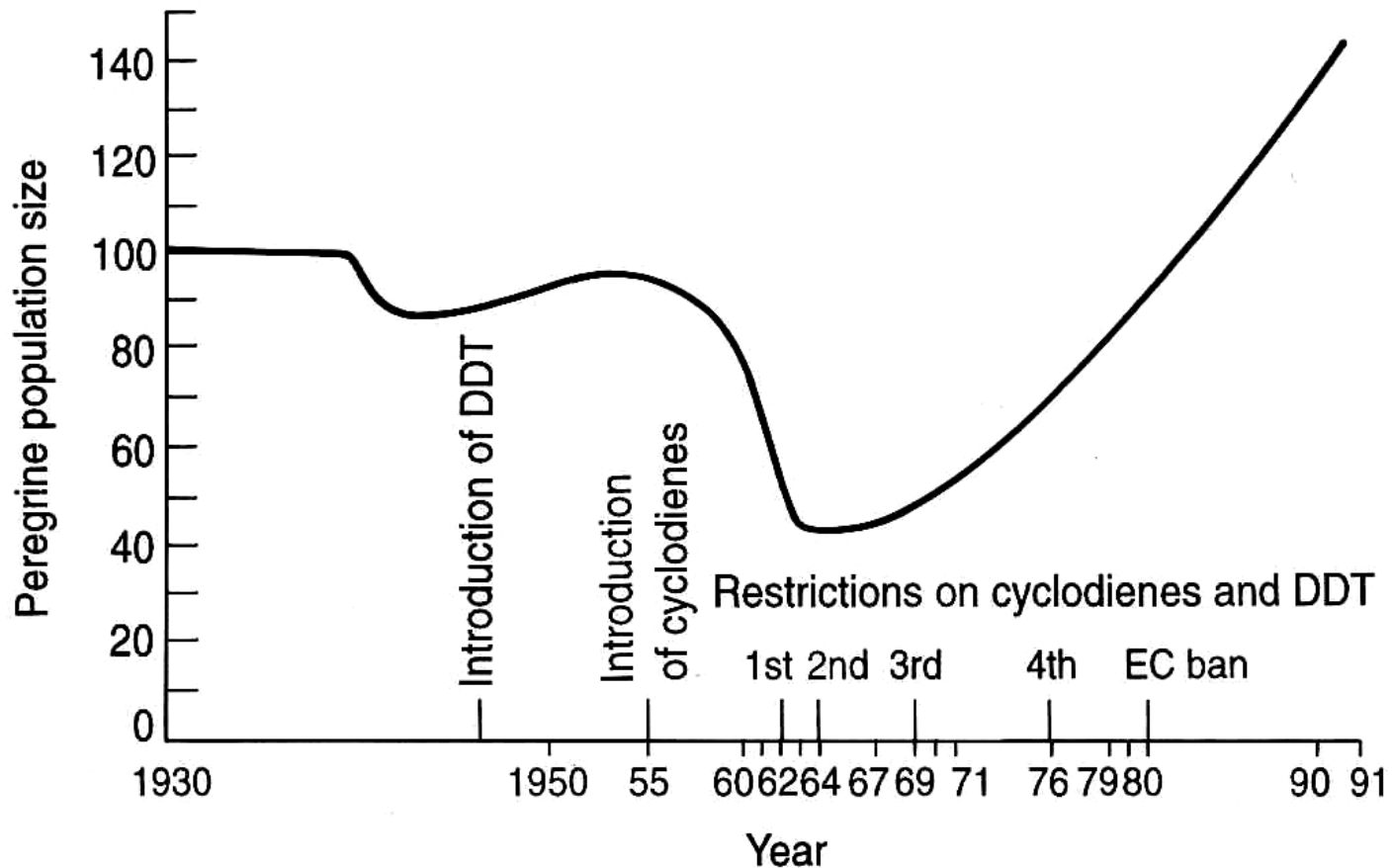
Síla skořápek u sokolů stěhovavých ve Velké Británii

Korelace mezi DDE a pevností skořápek u krahujců

Populace sokolovitých ptáků ve Velké Británii

Narušení endokrinního systému obojživelníků

U obojživelníků působí ED's na několika úrovních:

- v embryonálním a larválním období
- při metamorfóze
- v období diferenciacce gonád
- v období sekundární pohlavní diferenciacce a v dospělosti (narušením fyziologického chování)

Obojživelníci mají vyšší citlivost k znečištění prostředí (transdermální přenos)

Endokrinní disrupce u obojživelníků

Ovlivnění procesu metamorfózy

Následkem předčasné metamorfózy vznikají **extrémně malí jedinci**, neschopní reagovat na změny přírodních podmínek, s omezenou možností žít se větší potravou a s nízkými energetickými rezervami.

Možný abnormální vývoj končetin - výskyt malformací pánevních končetin.

Ovlivnění sexuálního vývoje

Některé ED's ovlivňují regulační systém pohlavních steroidů. Pokud takové ED's působí na populaci larev v období vývoje gonád, dochází ke **změně poměru pohlaví**.

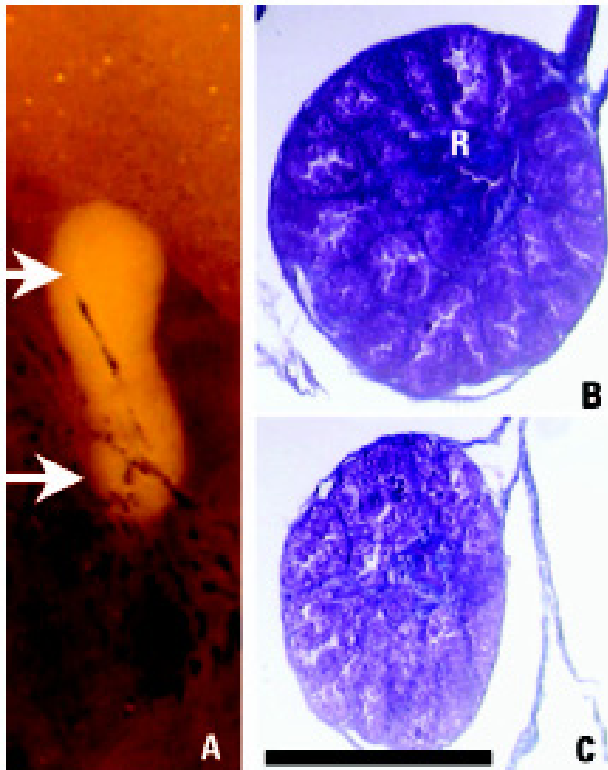
Vlivem ED's dochází k poruchám vývoje gonád – mění se poměr počtu samců a samic a také se objevuje intersex – tzn. současná přítomnost ovarií i testes u jednoho jedince

Ovlivnění druhotných pohlavních znaků - velikost svalů *m. dilatator laryngis*, jehož u samců je tento sval vyvinut mohutněji. Při působení xenobiotik s androgenními účinky se *m. dilatator laryngis* zvětšuje.

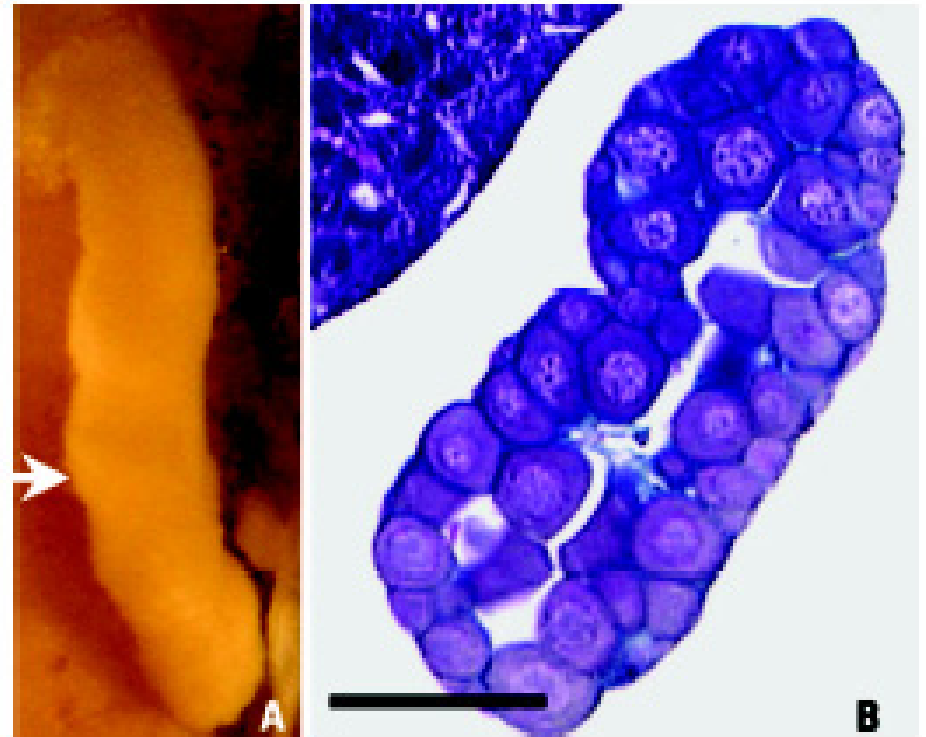

Michel Cusson

Rana pipiens (skokan levhartí)

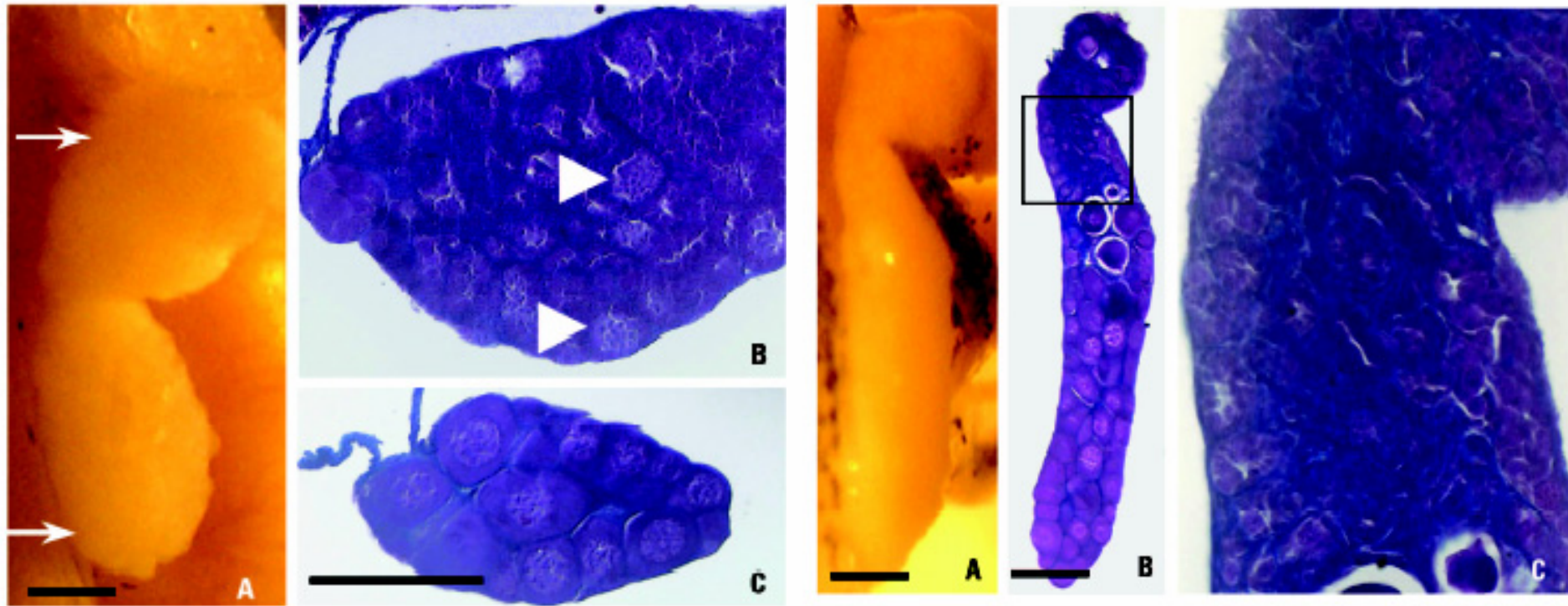
Samec

Samice

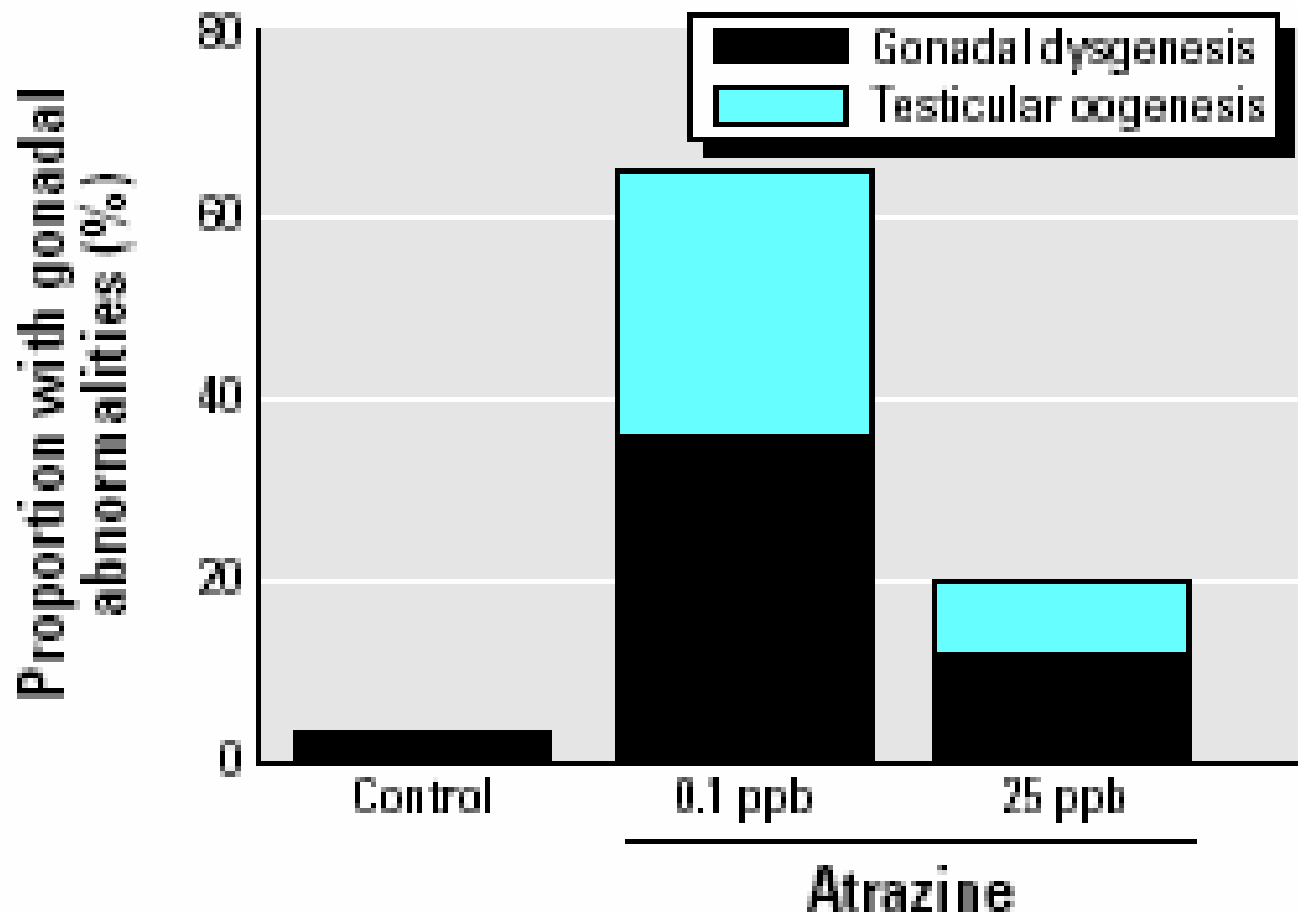

Expozice atrazinem způsobuje hermafroditismus u samic žab

0.1 ppb atrazin (30 krát méně než US limit na pitnou vodu a 2000 krát méně než standard pro krátkodobou lidskou expozici)

Proportion of gonadal abnormalities in male frogs treated with atrazine

Projevy ED u bezobratlých:

Narušení reprodukce, rodivosti (fekundita)

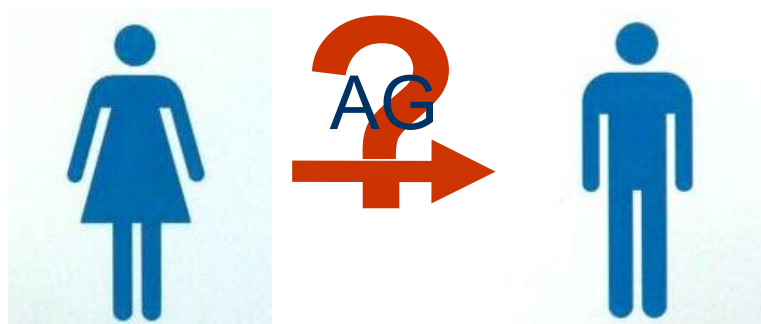
Poruchy růstu, sexuálního dozrání (maturace)

Zvětšení/zmenšení pohlavních žláz

Narušení sexuálního dimorfismu, Intersex, Imposex,

další procesy řízené hormony: pigmentace,

regenerace končetin, diapauza

Imposex

- Zkratka pro „superimposed sex“:
dodatečná tvorba samčích pohlavních znaků v samicích gonochoristických předožábřých plžů, která vede ke sterilitě
- Je indukován působením přírodních i syntetických androgenů
- Byl pozorován u více než 160 druhů na světě

Intersex

- Změna nebo nahrazení samičích pohlavních znaků u samic samčími znaky
- Postupná přeměna morfologie samičích pohlavních znaků k morfologické struktuře samčích znaků
- Je hodnocen jako Intersexový Index (ISI) = průměrná hodnota všech stupňů intersexu ve vzorku

Projevy intersexu u koryšů

Blešivec potoční
(*Gammarus fossarum*)

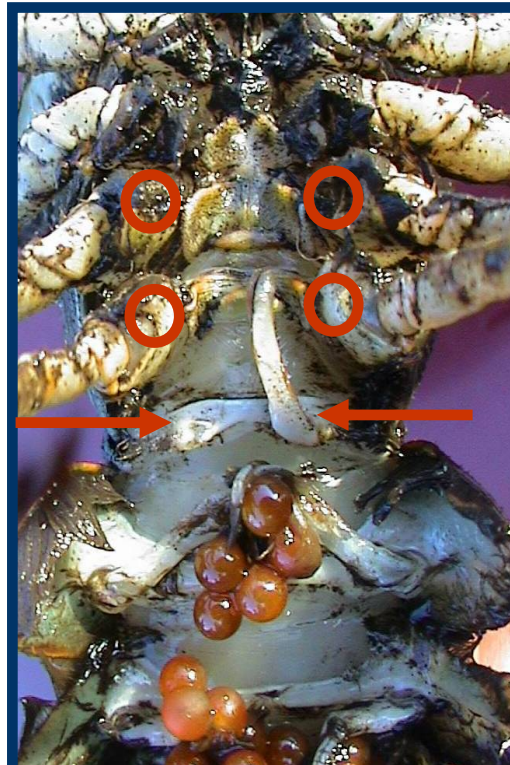

Intersex u přírodní populace
raka bahenního (*Pontastacus
leptodactylus*)

Ostrava-Karviná

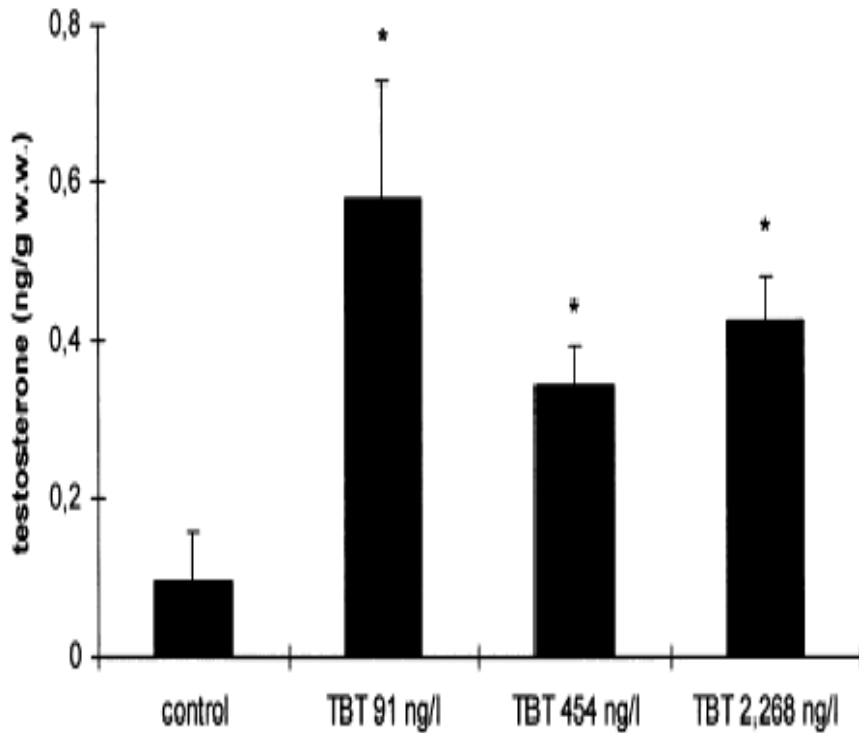
- **Zatopené poklesové plochy**
- **Reflotace**

- **Chráněný druh**

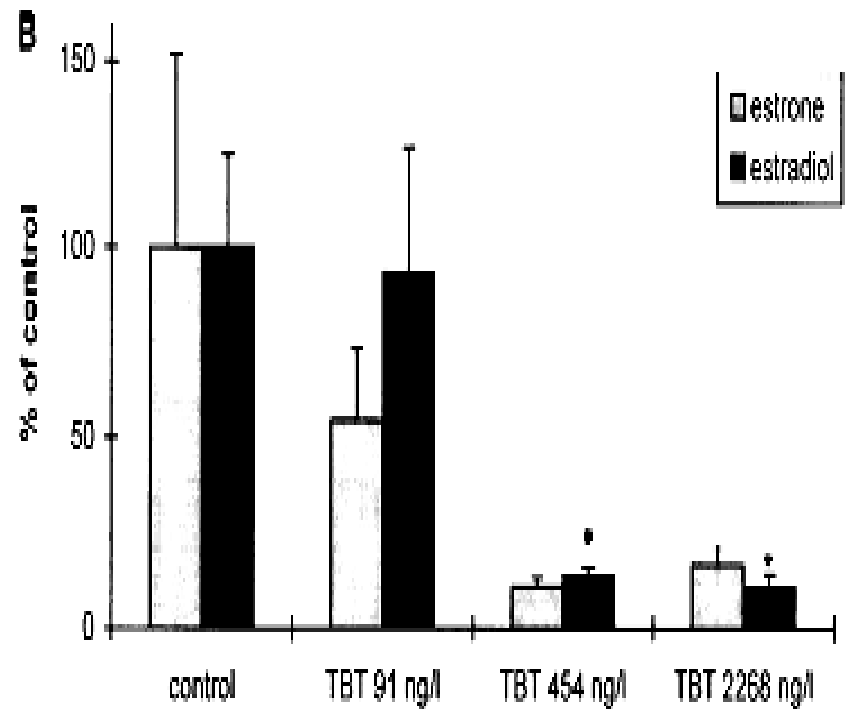

TBT narušuje hormonální rovnováhu u měkkýšů

Velká kobercová škeble (Ruditapes decussatus)

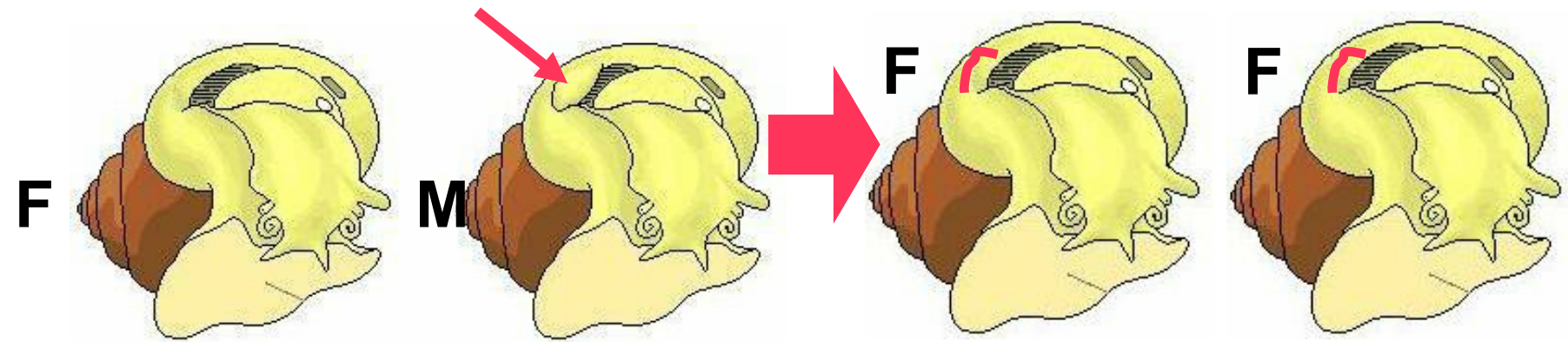

Hladina testosteronu

Hladina estrogenů

IMPOSEX u předožábřých plžů

Nepřímý xeno-androgenní efekt organocínů
(persistentní, používány na nátěry lodí)

- Tvorba penisu a chámovodu u samic
- Maskulinizace samic
- Efekt chronické expozice biocidu TBT u necílových organismů

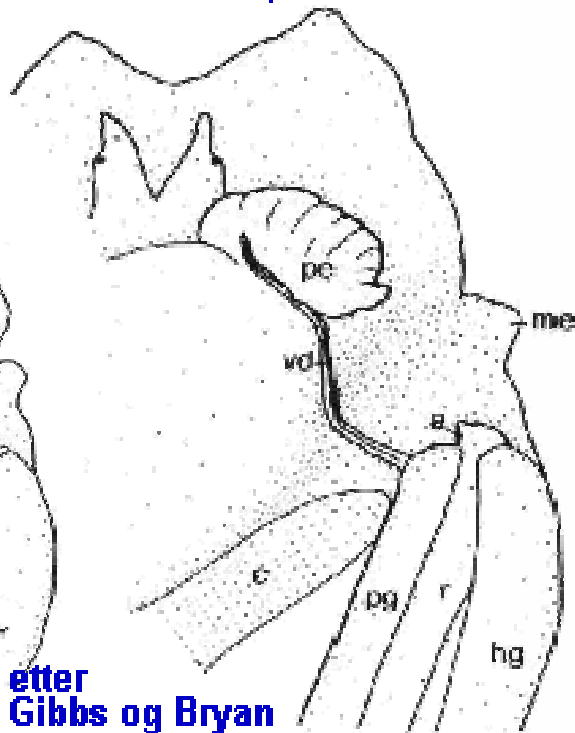
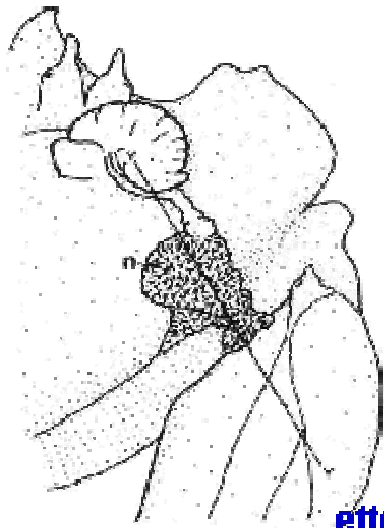
(EC50=0.72 μ g TPhT/kg u *P. antipodarum*)

Důsledek: lokální vymizení populací měkkýšů

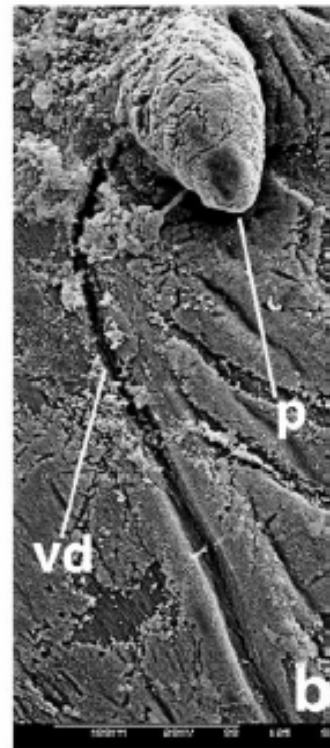
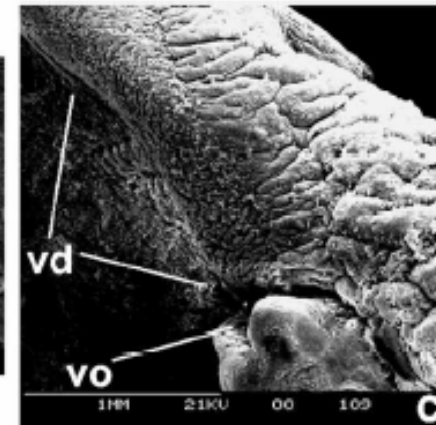
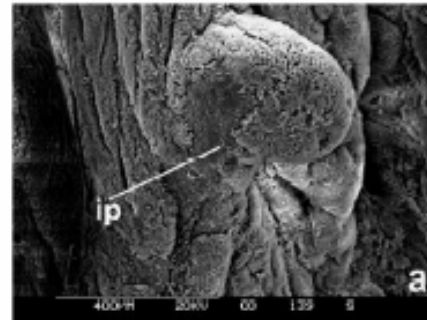
Morphologie imposex u šneků

Imposex
– hunn sneglen
Nucella lapillus
med penis

Normal penis

etter
Gibbs og Bryan

Širší souvislosti kontaminace organocíny ve vodním prostředí

Kolaps populace měkkýšů

Snížení spásání řas a makrofyt

***Velký rozvoj populací vodních rostlin,
zarůstání vodních toků***

Pokles populací ryb

**Takto je dramaticky ovlivněn celý
akvatický ekosystém**

Shrnutí

- Endokrinní disruptory jsou rozšířeny v prostředí a zahrnují přírodní i antropogenní látky
- Mají různou chemickou strukturu a působí na velmi nízkých koncentracích – obtížně chemicky stanovitelné
- Mohou mít závažné důsledky pro volně žijící organismy, neboť přímo narušují reprodukci a tím i „evoluční kondici“
- Biologické testy a receptory hrají významnou roli v detekci, charakterizaci potenciálního vlivu endokrinních disruptorů, a hodnocení jejich odstraňování v čistírenských procesech, což je velmi aktuální problematika